

6. Od zásady k zásadě aneb Jak si udržet kontinuitu výuky

Cíle kapitoly

Po prostudování této kapitoly budete umět:

- definovat didaktické zásady a vyjmenovat zdroje pro jejich tvorbu;
- popsat základní didaktické zásady;
- zhodnotit rozdíly mezi didaktickými principy, zásadami a pravidly;
- ocenit hodnotu didaktických zásad pro vyučovací proces na základě vlastního prožitku.

Obsah kapitoly

Pedagogika ve svém historickém vývoji vždy usilovala o **zformulování základních pravidel**, které by zajišťovaly **efektivitu výuky**. Tvorba didaktických zásad je dynamickým procesem, jenž je ovlivněn výsledky lékařského, pedagogického, psychologického **výzkumu** a výzkumu dalších vědních oborů, ale především samotnými učiteli na základě jejich **zkušeností z praxe**.

6.1 Didaktické zásady a jejich význam ve výuce

Definice

Didaktické zásady představují snahu pedagogiky o definování principů, jež zajistí efektivitu výuky (Kalhous, Obst, 2002). Jedná se o systém vědecky zdůvodněných požadavků a pravidel, které se vztahují na všechny činitele výuky, tj. na žáky, učitele a učivo. Odrážejí základní zákonitosti procesu výuky a vyvíjejí se v závislosti na společensko-historickém a vědecko-technickém rozvoji. Formulace didaktických zásad vychází ze tří základních zdrojů – především jde o poznatky pedagogického a psychologického výzkumu, dále o příklady dobré praxe a historické zkušenosti. (Kovaříková, Marádová, 2020)

K základním didaktickým zásadám patří:

- **Zásada vědeckosti.** Obsah učiva musí odpovídat nejnovějším poznatkům vědy a techniky. Učitel by měl sledovat aktuální vývoj svého oboru a celoživotně aktualizovat své pedagogické vzdělání. Z tohoto pohledu patří k nejobtížnějším tématům pro výuku obecné didaktiky a oborových didaktik sledování výsledků neurovědy, psychodidaktiky a pedagogické psychologie.
- **Zásada aktivity.** Žáci musejí mít k učení kladný vztah, aby byli aktivní, musejí mít příležitost k samostatnému myšlení a samostatné práci. Naplnění této didaktické zásady předpokládá volbu vhodných motivačních prostředků a soustředění pozornosti na význam aplikace didaktických zásad do procesu učení a vyučování.
- **Zásada cílevědomosti.** Naplnění této zásady předpokládá adekvátní práci učitele s edukačními cíli. Důležitá je i podpora vnitřní motivace u žáka.
- **Zásada soustavnosti.** Nové poznatky se musejí opírat o předchozí a tvořit základnu pro následující. Osvojování vědomosti a dovednosti musí probíhat v ucelené soustavě – v logickém systému.
- **Zásada postupnosti.** Při vyučování a učení je třeba postupovat od jednoduchého k složitějšímu, od blízkého ke vzdálenému, od konkrétního k abstraktnímu, od obecného k zvláštnímu.
- **Zásada trvalosti.** Osvojené vědomosti a dovednosti musejí být trvale zapamätovány. To předpokládá aplikaci učiva, jeho opakování, procvičování a uvedení do systému. Učitel tedy musí znát zákonitosti paměti žáků.
- **Zásada názornosti.** Žáci musejí mít možnost vytvářet si své vlastní představy. Předpokladem naplnění této zásady je vytvoření vhodného poměru smyslového

a logického poznání. Názorné vyučování umožňuje využití zkušeností žáků. Názornost nesmí být cílem, ale prostředkem.

- **Zásada spojení teorie s praxí.** Žáci musejí získávat nové vědomosti a dovednosti se zaměřením na jejich praktické využití. Nové poznatky jsou vyvozovány a získávány z praxe.

Doplňující text

Odlíšné pojetí didaktických zásad podle amerických autorů (Pasch et al., 1998) uvádí Jan Průcha (2000). Jedná se o **didaktické principy** (obecné zásady), které reflektují potřeby současné školy **se zřetelem k inkluzivnímu vzdělávání a multikulturní společnosti**:

- **Princip soustředění na klíčové pojmy.** Požadavek zajišťující zaměření výuky na několik klíčových pojmů a generalizaci, nikoli pouze memorování izolovaných fakt.
- **Princip kulturního kontextu.** Zajišťuje respektování důstojnosti obou pohlaví i odlišných kultur.
- **Princip předchozích znalostí.** Umožňuje vhodnou reflexi dosavadních znalostí žáků, na kterých je třeba stavět nebo je vhodně rekonstruovat.
- **Princip rozmanitosti.** Zajišťuje přizpůsobení výuky různým učebním stylům, potřebám a preferencím žáků.

Úkol

(1)

Odkaz Jana Amose Komenského (1592–1670) pro kulturu vzdělávání je nezpochybnitelný a zůstává stále inspirativní. Porovnejte vybrané **didaktické principy** Komenského se současnou **didaktickou terminologií**.

1. Žákovi náleží práce, učitelé její řízení.
2. Uč tomu, čemu třeba učit, ale tak, že žák se sám o věc pokouší.
3. Vždy postupně, nikdy krokem.
4. Vše vlastními smysly, vždy a rozmanitě.

Řešení úkolu najdete v **Komentáři**.

6.2 Didaktická pravidla jako předpoklad kompaktnosti výuky

Na základě didaktických zásad se formulují i konkrétní **didaktická pravidla** pro účinné vedení výuky. Formulace pravidel se liší na základě vybraných psychologických škol, které přispěly k teorii učení žáků – jde zejména o kognitivní, behaviorální a humanistickou psychologii.

Příklad didaktických pravidel podle zásad učení **kognitivní psychologie**:

- stanovovat zadání pro žáky obsahující myšlenkové operace vyššího řádu (analýzu, syntézu, hodnocení);
- postupovat od jednoduchého a konkrétního k obtížnějšímu a abstraktnímu;
- učit na základě činností žáka;
- dělat učení zajímavé, zábavné.

V nejobecnějším smyslu je celá společnost strukturována i funkcionalizována sítí nej-
různějších pravidel (právních, politických, mravních, ekonomických, náboženských, kulturních), existujících jak ve sféře celospolečenské, tak skupinové i individuální a vzájemně se ovlivňujících i střetávajících.

Pro ilustraci výše uvedených didaktických pravidel uvádíme příklady z praxe, které herní aktivitou přibližují význam didaktických zásad pro praxi.

Příklad z praxe

(1)

Učitel na vysoké škole připravující budoucí učitele si promyslí a napíše na malé lepící papírky **termíny z různých oborů** (příklady oborů: hudba, gastronomie, fyzika, myslivost). Z každého oboru vybere 3–4 různé základní termíny. Každý termín napíše na samostatný papírek. Počet napsaných termínů se řídí počtem studentů. Každému ze studentů učitel nalepí jeden lísteček s napsaným pojmem na záda. Studenti mají za úkol rozdělit se do skupin podle pojmů ze stejných oborů – obory lidské činnosti mohou být různé, ale odlišné od studijního nebo profesního zaměření studentů. Studenti si mohou vzájemně radit. Jakmile se studenti rozdělí do skupin, učitel zkontroluje správnost rozdělení a studenti se pokusí vysvětlit význam svých pojmů, případně využijí pomoci učitele. Učitel požádá studenty o reflexi a zhodnocení jejich pocitů v průběhu hry. Studenti se pokusí zformulovat, jaké didaktické zásady nebyly dodrženy. Studenti díky této aktivitě zjistí, jak **odlišné** je **vnímání** základních termínů, pokud se o obor zajímáme a pojmy nám připadají lehké a samozřejmé, nebo pokud se s pojmy setkáváme poprvé. Důležitá je také reflexe pocitů při obdržení pomoci od ostatních. Více informací najdete v **Komentáři**.

Žákům usnadňuje učení, pokud je jim **smysl činnosti** znám, pokud učitel ukazuje využití poznatků pro praxi a osobní život.

Příklad z praxe

(2)

Učitel na vysoké škole připravující budoucí učitele požádá studenty (dobrovolníky) o spolupráci při blíže neurčené aktivitě. Zadá účastníkům úkol, aby na sobě udělali 5 až 7 **viditelných změn** ve **vymezeném čase**, např. 1,5 minuty (možné viditelné změny: vyhrnutí rukávu, rozpuštění vlasů, stoupnutí/sednutí na židli, odepnutí hodinek a jiné). Hra začíná po zaznění pokynu, např. „start“. Začátek hry následuje bezprostředně po zadání, bez možnosti kladení otázek, učitel hraje také. Po uplynutí času hra končí. Učitel poděkuje dobrovolníkům a může vyhlásit vítěze. Všichni jsou odměněni vzájemným potleskem. V následující reflexi vede učitel studenty k vyjádření pocitů, které měli při vyslovení požadavku velkého počtu úkolů v krátkém čase, dále k reflexi pocitů při možnosti napodobovat změny, které provádějí ostatní. Studenti jsou tím vedeni i k zamyšlení, **proč žáci opisují**. Informace k reflexi aktivity najdete v **Komentáři**.

Úkol

(2)

Pokuste se doplnit následující tabulku podle vzoru uvedeného v prvním řádku. V prvním sloupci jsou uvedeny **pojmy**, v druhém a třetím sloupci jsou možná **konkrétní** vysvětlení pojmu. Zakryjte si třetí sloupec v tabulce, abyste nemohli číst konkrétní vysvětlení. Vyzkoušejte si, jak je obtížné doplnit i jinak známé pojmy do tabulky pouze na základě **abstraktního popisu** uvedeného v druhém sloupci. Uvažujte nad klady a zápory rozdílných vysvětlení. Jaké vysvětlení usnadňuje vytvoření **paměťové stopy** u žáků? Proč? Měli jste problémy s doplněním pojmů podle vysvětlení v druhém sloupci tabulky, i když pojmy znáte? Proč? Zkontrolujte si doplněnou tabulku s řešením v **Komentáři**.

Pojem	Abstraktní vysvětlení	Konkrétní vysvětlení
Exot	Rostlina nebo živočich pocházející z dalekých, zvláště tropických krajín.	

Pojem	Abstraktní vysvětlení	Konkrétní vysvětlení
?	Předsudek vyplývající z víry v nadpřirozené síly nebo tradice založené na myšlence, že různé jevy mohou ovlivňovat budoucnost.	Očekávání špatné události po přeběhnutí černé kočky přes cestu.
?	Stupňování, zvětšování, zvyšování, zesilování.	Trojí tlesknutí se stupňující se intenzitou.

Aktivita je zaměřena na ocenění významu příkladů a konkrétního, názorného vysvětlení v porovnání s vysvětlením, které používá pouze abstraktních pojmů.

Σ Shrnutí

Respekt k didaktickým zásadám a jejich aplikace v procesu vyučování patří k základním didaktickým dovednostem učitele. Učiteli umožňují efektivně využít čas výuky a žákům usnadňují učení. Neustále se vyvíjejí v souladu s poznatky neurologie, psychodidaktiky, psychologie a dalších vědních oborů.

👉 Klíčová slova

Didaktické zásady, didaktické principy, didaktická pravidla, zdroje pro tvorbu didaktických zásad.

💬 Komentář

Úkol:

(1)

1. Zásada aktivity žáků.
2. Zásada učení činností.
3. Zásada soustavnosti.
4. Zásada názornosti.

(2)

Doplňená tabulka s vysvětlením pojmů. Ve třetím sloupci jsou v závorce doplněné příklady využití vybraných didaktických zásad.

Pojem	Abstraktní vysvětlení	Konkrétní vysvětlení
Exot	Rostlina nebo živočich pocházející z dalekých, zvláště tropických krajín.	 (využití obrazu)
Pověra	Předsudek vyplývající z víry v nadpřirozené síly nebo tradice založené na myšlence, že různé jevy mohou ovlivňovat budoucnost.	Očekávání špatné události po přeběhnutí černé kočky přes cestu. (využití příkladu při výuce)
Gradace	Stupňování, zvětšování, zvyšování, zesilování.	Trojí tlesknutí se stupňující se intenzitou. (učení zážitkem)

Příklad z praxe:

(1)

Aktivita umožňuje zažít pocity žáků při nedodržení zásady soustavnosti a posloupnosti. Žáci neměli žádné předchozí znalosti z oborů, ze kterých byly pojmy použity. Proto zažili při řešení úkolu pocity neúspěchu, bezmoci. Úkol byl nepřiměřený znalostem skupiny. Základní znalosti z oboru se vymezují odlišně, pokud jsem obor vystudoval či se o něj zajímám, nebo pokud je pro mě nový a neznámý. Aktivita také vede k ocenění hodnoty spolupráce při učení. Zážitek je významný pro uvědomění si nastavení náročnosti výuky ze strany učitele a nutnosti přizpůsobit požadavky schopnostem konkrétní skupiny.

(2)

Aktivita umožňuje zažít pocity žáků při nedodržení zásady cílevědomosti. Účastníkům nebylo na počátku zřejmé, proč mají danou aktivitu vykonávat. Zadání zdánlivě nesmyslného úkolu, navíc v krátkém čase, vede k vytvoření strachu z nezvládnutí úkolu či stresu, k zablokování činnosti. Smyslem aktivity je také pocítit výhodu spolupráce a vzájemného učení.